

Desseffy Tibor Miért boldogtalanok a magyarok 2013

2013/24. (06. 13.)

<http://magyarnarancs.hu/publicisztika/desseffy-tibor-miert-boldogtalanok-a-magyarok-85186>

Szomorú olvasmány Magyarország lakóinak az OECD 2013-as "Jobb élet" indexe. A fejlett világ polgárainak életkörülményeire - jövedelmi, lakhatási, oktatási stb. viszonyaira - rákérdező és boldogságérzetét szondázó felmérés tanulsága szerint nekünk, magyaroknak a legalacsonyabb az elégedettségünk az étellel.

Sőt: nem egyszerűen utolsók vagyunk, hanem maradéktalanul boldogtalanok is. És bár Közép-Európa országai ugyancsak elmaradnak az európai átlagtól, már több választja el őket tőlünk, mint amekkora a lemaradásuk a nyugati éllovasokhoz képest. Elégedetlenségünk az étellel ösztársadalmi: itt nincs kétharmad és egyharmad, nincs kisebbség és többség: a lemondás cunamija mindent elsöpört, nincsenek már ennek ellenálló szigetek - még a felsőfokú végzettséggel rendelkezők boldogságkvóciense is messze elmarad az OECD-átlagtól. A boldogtalanság - kicsit akkurátusabban: a "jó érzés" alacsony szintje - ma Magyarországon a kilábalás akadálya is. Ok, nemcsak okozat. Ez a boldogtalanság megnyomorít mindannyiunkat.

A jelenség, még ha ritkán is szembesülünk vele, nem új. Magyarázataul mindeddig két okfejtéssel találkozhatunk.

Az ellopott rendszerváltás és a történelem súlya

Az első, amely nagyjából az ezredfordulóig volt érvényben, a rendszerváltás hatásait hangsúlyozza, s középpontjában a csalódás áll; a "demokrácia mámorát követő másnaposság". E szerint a létező szocializmus korában elfojtott vágyak oly magasra emelték a demokratikus átmenetet övező várakozásokat, a fogyasztási javakra és életkörülményekre vonatkozó igények szintjét, aminek képtelenség volt megfelelni. A pesszimizmus és boldogtalanság tehát a hamis elvárásokban és téves értékelésekben ered. Ezt az értelmezést az új évezred első évtizedében fokozatosan módosította a "kisiklott rendszerváltásról" szóló elbeszélés. E szerint már nem tévedés vagy a rosszul megválasztott viszonyítási keret okozza az általános rossz közérzetet, hanem a demokratikus intézményrendszer valós visszasságai; történetünk valóban kudarcos. E történet fő motívumai a politikai megosztottság, a korrupció, a gyűlölködés, a gazdasági lesüllyedés, az elszegényedés.

A másik nagy elbeszélés történeti jellegű, messze visszanyúl a nemzet fordulatosan vérzivataros múltjába. E szerint legfontosabb örökségünk a **tanult tehetetlenség** - Martin Seligman, Hankiss Elemér és sokan mások evvel a fogalommal írják le azt a

jelenséget, amikor bizonyos tartós történelmi körülmények, az alávetettség hosszú hagyományai által passzivitásra kondicionált szereplők a korlátozó körülmények megszűntével sem teljesítik ki, lakják be lehetőségeik új körét - a beléjük rögzült tehetetlenséget követik a személyesen gyakorolt kontroll és autonóm választások helyett. Mint az Áldd meg az állatokat és a gyermekeket c. filmben - a lelövésre szánt bölények előtt hiába nyitják ki a szabadságba vezető karámajtókat a romantikus tinédzserek, az állatok csak nem akarják elhagyni az akolt. És téved, aki azt hiszi, hogy ez a tapasztalat csak az államszocializmusban élt és felnőtt bölényeké, és ezt a problémát megoldja a jövő - e téren nincs lényeges különbség a generációk között. A tanult tehetetlenség mintái a fiatalok közt is erősek. Mindkét megközelítés tartalmaz megfontolásra méltó, nehezen cáfolható elemeket. A történelmi traumák okozta tanult tehetetlenség, a rossz viszonyítási keretből fakadó frusztráció, a politikai elit teljesítménye - ezek nincsenek híján az igazságnak, csak hogy megoldást nemigen kínálnak. De van talán egy olyan tényező, ami eddig kevés figyelmet kapott - holott a megnyomorító boldogtalanság oldásához elengedhetetlen lenne számolni vele.

Az ultimátumdilemma

Szembetűnő, hogy az OECD felmérésének még egy dimenziójában teljesít rosszul Magyarország: a társadalmi egyenlőtlenségek tekintetében csak három ország áll rosszabbul nálunk. S van ugyan összefüggés a társadalmi egyenlőtlenségek és a boldogtalanság közt (minél nagyobb a szegények és gazdagok közti szakadék, annál boldogtalanabb egy ország), a képlet mégis bonyolultabb.

Kísérleti közgazdászok 1982-ben vázolták fel az alábbi játékelméleti szituációt. Az ultimátumjátzmában két embernek lehetősége van arra, hogy 10 dollárhoz jusson, ha sikerül megegyezniük az összeg elosztásáról. A kezdeményezőként kijelölt szereplőnek egyszeri lehetősége van ajánlatot tenni a válaszadónak: 5-5, 6-4, netán 9-1 arányban osszák-e el a pénzt. A válaszadónak szintén egyszeri lehetősége van elfogadni vagy elutasítani az ajánlatot. Ha elfogadja, mindkét fél elteheti a nyereséget, ha visszautasítja, mindkét fél elbukja az összeget - a két játékos haszna nulla lesz.

A racionális döntéselmélet és a klasszikus közgazdaságtan hívei így okoskodhattak: bármit is ajánl a kezdeményező, a válaszadónak mindenre rá kell bólintania, hiszen akkor jár el helyesen, ha valamennyi pénzt hazavisz - a semminél egy dollár is több. Ám az eredmények rácafoltak e várakozásokra: a válaszadók a méltánytalannak ítélt felajánlásokat rendre elutasították.

Az, hogy az egyéni haszonmaximalizálás értéke mellett a méltányos viszonyokról és a méltányos társadalomról is vannak elképzeléseink, nem meglepő. De ez a képzet

olyan erős, hogy akár az önérdeket is felülírhatja. Hisz nem azért nem fogadjuk el az 1, 2, 3 dollárt, mert keveselljük - a semmiből jött pénznek akár örülhetnénk is. Hanem azért, mert az elosztási viszonyokat nem tartjuk méltányosnak. Az azóta számos változatban megismételt kísérlet azt is bizonyította, hogy a válaszadó által méltánytalannak ítélt ajánlat szoros összefüggésben áll az adott társadalom kultúrájával, értékeivel, gazdasági berendezkedésével.

Lehetséges, hogy a kelet-európai rendszerváltások során társadalmi méretű ultimátumjátzsma részesei voltunk. A korábbi egalitárius értékekhez képest hirtelen hatalmasra növő társadalmi egyenlőtlenségek a társadalom tagjainak méltányosságra vonatkozó elképzeléseit sértették - amire a társadalom a rendszer iránti bizalom megvonásával válaszolt. A magyar társadalom 8-2-es, vagy inkább 9-1-es "ajánlatot" kapott - és ezt némi idő elteltével határozottan elutasította. Vagyis nem a szociálpszichológiai fejtegetésekből ugyancsak ismert "dögöljön meg a szomszéd tehene is" jelenségről, vagy a játékelmélet nyelvén zéró összegűnek nevezett játszma negatív kifutásáról van szó - a társadalmi méltányosságba, a fair viszonyokba vetett hit csorbult.

Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy a méltányos elosztás igénye nem a "mindenkinek egyenlő mértékben" utópiáját jelenti, hogy ez nem a haptákban álló egyformaság, nem a fűnyíróval kiegyenlítés programja. Hisz elfogadjuk a különbségeket, ha a kiugró sikereket valós, hiteles teljesítmény támasztja alá. Nem arról van szó, hogy mindenki irigyelné vagy helytelenítené, ha mondjuk egy sikeres feltaláló nagyon hosszú autóval jár. A kollektív tapasztalat inkább úgy tartja: a hatalmas terepjárók tulajdonosai az esetek többségében társadalmilag nem elfogadott teljesítménnyel szereztek vagyonukat.

Az erkölcsök egyensúlya

Mindezt - és lépünk immár túl a játékelméleten - a nagy marxista történész, E. P. Thompson a morális ökonómia rendszereként írta le. Thompson szerint a társadalomban szükségszerűen jelen lévő gazdasági és politikai egyenlőtlenségek rendszeréhez mindig a morális értékelések, vélekedések bonyolult hálózata kapcsolódik; az emberek ennek alapján döntenek el, hogy az adott egyenlőtlenségi rendszer még méltányolható és elfogadható-e. A rendszerváltás után kialakult világ pedig épp a morális ökonómia szempontjából roppant meg és esett szét; még ha ezt egy jó évtizedig eltakarták is a biztató makrogazdasági mutatók és a helyzet képlékenysége. Ám amint világossá vált, hogy az új struktúra reménytelenül megszilárdul, a rendszer és kulcsfogalmai is - "piacgazdaság", "nyitott társadalom", "demokrácia", "liberalizmus", "kapitalizmus" - gyorsan stigmává züllöttek.

Ezt ismerte fel Orbán - helyesen; és ad rá borzalmas, a nemzetet tartós lejtmenetbe

taszító válaszokat. Majd ezt a morális ökonómiai egyensúlyt - más szóhasználattal: legitimitást - kell megtalálnia az Orbán utáni társadalmi konszenzusnak. Még ha ez pokolian nehéz lesz is. Hisz nyilván nem egyszerű meghatározni, hogy mit tartunk méltányosnak - és még nehezebb ehhez igazítani a valóságot meg a politikát. Nem a 100 napos programok osztogatása következik belőle, hiszen azok fenntarthatatlansága végül csak növelte a csalódottságot és keserűséget. A társadalmi különbségeket óhatatlanul növelő egykulcsos adó eltörlése nyilvánvalóan ilyen lépés lenne. De nem kell magától értetődőnek tekinteni azt sem, hogy a politikai korrupció szintje megváltoztathatatlan, hogy a "kizsigerelő intézmények" ennyi erőforrást szivattyúznak ki a rendszerből és az emberekből.

A méltányosság fogalma több és más, mint az anyagi megbecsülés: kiterjed arra is, amit Richard Sennet respektusnak, tiszteletnek nevez. Arra, hogy a közösség tagjai felismerik: szükségük van egymásra, és attól, hogy valaki tanár, idős, nő stb., ugyanolyan fontos lehet a hozzájárulása a közjóhoz. A méltányosság fogalma segíthet a közjó fogalmának újragondolásához. A "mindenki annyit ér, amennyije van" totális boldogtalansághoz vezető önzés etikája helyére az elszabadult világban kapaszkodókat kínáló társadalmi szerződés léphet.

A mindenkit szerencsétlenné tévő boldogtalanság visszاسzorításának ez a programja talán naivan hangzik. De avval biztathatjuk magunkat, hogy az ultimátumjátékban a kezdeményezők legtöbbször méltányos, 50 százalék közeli ajánlatot tesznek. Sőt, ez még a kísérlet extrém változatában, a diktátorjátzmában is így van, ahol a válaszadónak semmilyen választása, visszacsapási lehetősége nincs, csak elfogadni a számára megítélt összeget. Még akkor is dolgozik a kezdeményezőben valamiféle igény az illendőségre, a nyers önzésen túlmutató értékkövetésre. A kezdeményező a diktátorjátzmában sem 10-0-át vagy 9-1-et ajánl, noha megtehetné.

Az éhezők, nincstelenek és kisémmizettek számára a felcsúti négy milliárdos stadion nem ok nélkül tűnik 10-0-ás ajánlatnak. A méltányosság mibenlétének megfogalmazása és az arra alapozott új társadalompolitikai program kidolgozása azonban nem is az Orbán-kormány feladata. Ez ugyanis nem a politikai fordulat eredménye lesz, hanem az előfeltétele. A demokratikus ellenzéknek akkor lesz a választási győzelemhez szükséges támogatottsága, ha hitelesen tudja képviselni ezt a programot. Ehhez hosszú, babramunkával teli út vezet - amin még csak el sem indultunk. Ám e nélkül nemhogy kitörés nincs, de a lefelé menő spirál sem állítható meg. Még csak avval sem vigasztalhatnánk magunkat, hogy az utolsó helyről nincs tovább süllyedni.